

TRABZON'DA KUMAN ADLARI*

NOMS COUMANS À TRÉBIZONDE

Elizabeth A. ZACHARIADOU
Çev. Murat KEÇİŞ**

Trabzonlu tarihçi Mikhael Panaretos'un saygı ile bahsettiği Büyük Komnenos İmparatorluk ailesinde bazı kimselerin, biri Yunanca ve Hıristiyan olan, diğeri de Türkçe ama gayrimüslim olan iki isimleri vardı. Bu kişiler şunlardır: Üçü de Büyük Komnenos İmparatoru III. Andronikos'un (1330-1332) erkek kardeşleri olan I. İoannes Komnenos Aksoukhos (1235-1238), Anna Anakhoutlu, Mikhael Azakhoutlou, Georgios Akhpouga; diğeri de Büyük Komnenos İmparatoru III. Manuel'in (1390-1417) evlendikten sonra Eudokia ismini alan karısı Koulkankhat'tır.¹

Bu şahısların ortak özelliği Gürcü kökenli olmaları, yani en başından itibaren Trabzon İmparatorluğu'nun kuruluşunda işlevsel bir rol oynayan ve sonraki dönemde de bu krallıkla olan ilişkilerini devam ettiren bir devletten gelmeleridir. Dahası, III. Andronikos'un annesi, "İberyalı Pekai"nin (Bekha Jaqueli) kızıydı.² Buna karşılık, Koulkankhat-Eudokya ise Tiflis Kralı David ile Akhpouga'nın kızının kızlarıydı. Bu son şahıs Akhpouga hakkında başka herhangi bir bilgi bulunmamasına karşın, kız çocuğunun yaptığı evlilikten ve Panaretos'un onun hakkındaki ifadesinden hareketle, söz konusu kişinin Gürcü toplumu içinde oldukça yüksek bir konuma sahip olduğunu düşünmek mümkündür. Listenin en sonunda ise aslında mevcut karakterlerin en yaşlısı olan I. İoannes Aksoukhos'un bulunduğu düşünüyorum. Yunanca transkripsiyonun ardında saklanan tam ismin ne olduğu bilinmese de, yazılı vesikaların da son derece net bir biçimde işaret ettiği gibi, Aksoukhos isminin İran'dan

* Makalenin Orijinali: Elizabeth A. Zachariadou, "Noms Coumans à Trébizonde", *Revue des Études Byzantines (REB)*, 53, (1995), s. 285-288.

** Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, MUĞLA. muratkecis@mu.edu.tr

¹ O. Lampsidès, *Μιχαήλ τοῦ Παναρέτου περὶ τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν*, Athènes 1958, s. 61, 63, 64, 66, 78; bkz. G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, Berlin 1958, s. 57, 69, 70-71, 92, 343-344.

² M. Kurşanskis, *Relations matrimoniales entre Grands Comnènes de Trébizonde et princes géorgiens*, *Bedi Kartlisa* 34, 1976, s. 115-117.

gelme, yani Türkçe kökenli bir sözcük olduğu anlaşılmaktadır.³ Aksoukhos'un Gürcü kökenini nereden aldığı ortaya koymak imkânsızdır; zira annesinin, yani hanedanlığın kurucusu Büyük Komnenos I. Aleksios'un (1204-1222) karısının kim olduğu bilinmemektedir. Fakat bu son şahsın, Gürcistan sarayını ziyaret ettiği ve burada teyzesi Kraliçe Tamara'dan Trabzon'un fethi için gerekli desteği sağladığı için⁴ teyzesinin etkisiyle bir Gürcü ile evlenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Kurşanskis, Büyük Komnenos kraliyet ailesi ile Gürcü toprak ağalarının evlilik yoluyla gerçekleştirdikleri birleşmeleri detaylı bir biçimde incelediği çok bilinen bir makalesinde, söz konusu isimler hakkında bazı sorular sormuş ve Kafkaslarda Türkçe isimlere rastlandığına işaret etmiştir.⁵ Bu kısa bildiride söz konusu isimlerin Türkçe değil de Kumanca olduğuna ve bunların Gürcistan'daki Kuman varlığının bir sonucu olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmeye çalışacağım.

Göçmen Kuman Türkleri veya Doğulu toplumların adlandırdığı şekliyle Kıpçaklar, 11. yüzyılın başlarında Türkistan'dan başlayarak Hazar Denizi'nin batısına doğru genişleyen uzun bir göç hareketi başlatmış ve 1055 yılına doğru Karadeniz'in kuzey kıyılarına ulaşmışlardır.⁶ Yaklaşık bir yüzyıl sonra bu göçmenler kayda değer bir şekilde tüm komşu yerleşik devletlerde görülmektedirler. Bütün göçmen halklar gibi, Kıpçaklar da önemli bir askeri gücü temsil ediyordu ve sınırdış oldukları devletler, onları ordularında istihdam ediyordu. Bu askeri istihdam, sıklıkla yapılan evlilikler ile daha da kolaylaşıyordu. Genellikle, soylu bir Kıpçak hanımı komşu yerleşik devletin soylusuyla evlenmekte ve halkı ile bu ülkeye yerleşmekteydi. Böylelikle Kıpçaklar komşu ülkelere sızmışlar ve oraların siyasi evrimlerinde rol oynamaya başlamışlardı.

Bu evliliklerden belki de en ünlü olanı Yuri veya Yurgi isimli Kıpçak şefinin kızı ile Rus-Kiev prensi Vsevolod'un oğlu olan Jaroslav'ın 1205 yılındaki evliliğidir. Bu birleşme sayesinde Kiev Devleti, Kıpçaklardan oluşan güçlü bir orduya kavuşmuştur. Kumanlar ile Rus kuvvetleri, Yuri'nin hayatını kaybettiği meşhur Kalka savaşında (1223) Moğollara karşı bir arada

³ Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, s. 70-71.

⁴ A. A. Vasiliiev, *The Foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222)*, *Speculum* 11, 1936, s. 3-37; C. Toumanoff, *On the Relationship between the Founder of the Empire of Trebizond and the Georgian Queen Tamar*, *Speculum* 15, 1940, s. 299-312; bkz. O. Lampsidés, *Περὶ τὴν ἰδρυσιν τοῦ κράτους τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν, Ἀρχεὶον Πόντου* 31, 1971-1972, s. 3-17.

⁵ Kurşanskis, *Relations matrimoniales*, s. 116-117.

⁶ G. Hazai, *El²*, s.v. Kıpçak; Peter B. Golden, *Cumanica I: The Qipčaq in Georgia*, *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 4, 1984, s. 47-49.

savaşmışlardı.⁷

Buna benzer diğer bir evlilik ise Kıpçak prensesi Terken Hatun ile Harezmi Şahı Tekiş (1172-1200) arasında gerçekleştirilen evliliktir. Kaynaklara göre son derece güçlü bir kişiliği olan bu hatun Harezmi'e ailesinin bazı üyeleri ile gitmiş ve bu aile üyeleri devlet hiyerarşisi içinde yüksek mevkiler işgal ederek siyasi kararlara katılmaya başlamışlardır. Terken Hatun'un varlığı, o tarihte çok sayıda paganın yaşadığı Harezmi'e bir Kuman göç dalgasını teşvik etmiştir. Nihayetinde 1200 senesine doğru Harezmi ordusu çok büyük oranda Kuman'ı ihtiva etmekteydi.⁸

1185-1186 yıllarına doğru Petr ve Asen tarafından başlatılan Bulgar ayaklanması sırasında, yardım talebinde buldukları Kumanların son derece önemli bir rol oynadığı çok iyi bilinmektedir. Kumanların Bulgar-Vlah Devleti içindeki varlığı etkiliydi.⁹ Ayrıca bu grupların Macaristan'daki varlığı ve bu ülkenin kraliyet ailesiyle ittifak ettikleri herkesçe bilinmektedir.¹⁰

Kumanlar Bizans'ta önceleri paralı asker olarak ortaya çıkmışlardır. Kumanların Bizans'a nüfuz edişi, onların pek çoğunu topraklarına yerleştiren ve ordu hizmetinde istihdam eden İmparator III. İoannes Vatatzes döneminde (1222-1254) yoğunluk kazanmıştır. Kuman şeflerinden biri vaftiz edilmiş¹¹ ve imparator ailesine mensup bir kızla evlenmiştir. Bu evlilikten, faaliyetleri ile Bizans'ta II. Andronikos ve III. Andronikos Paleologos dönemlerinde sorunlara neden olan Syrgiannes dünyaya gelmişti.¹²

Hiçbir ülkede Gürcistan'daki kadar erken bir dönemde başlayan ve

⁷ P. B. Golden, Nomads and their Sedentary Neighbors in Pre-Çinggisid Eurasia, *Archivum Eurasie Medii Aevi* 7, 1987-1991, s. 64, 72, 73; bkz. J. Fernell, The Tatar Invasion of 1223: Source Problems, *Forschungen zur Osteuropäischen Geschichte* 27, 1980, s. 18-31.

⁸ W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*², Londres 1958, s. 340-343, 348-349; C. E. Bosworth ve J. A. Boyle, *The Cambridge History of Iran*, V, Cambridge 1968, s. 183, 191, 332; GOLDEN, *Nomads and their Sedentary Neighbors*, s. 66-67, 73.

⁹ P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIIe siècles*, Bucarest 1978, s. 114-119; bkz. Aynı Yazar, "A Propos de l'invasion cumane de 1148", *Études byzantines et post-byzantines*, I, éd. E. Stănescu-N. Ş. Tanaşoca, Bucarest 1979, s. 19-27; Maria Lăzărescu-Zobian, Cumania as the Name of Thirteenth Century Moldavia and Eastern Wallachia: Some Aspects of Kipchak-Rumanian Relations, *Turks, Hungarians and Kipchaks, A Festschrift in Honor of Tibor Halasi-Kun. Journal of Turkish Studies* 8, 1984, s. 265-272.

¹⁰ Georges Pachymères, *Relations historiques*, éd. A. Failer, II, Paris 1984, s. 413; Golden, *Nomads and their Sedentary Neighbors*, s. 72.

¹¹ Kumanların Hıristiyanlaşması hakkında bkz. S. Salaville, Un peuple de race turque christianisé au XIIIe siècle: les Coumans, *EO* 17, 1914/5, s. 193-208; I. Vásáry, Orthodox Christian Cumans and Tatars of the Crimea in the 13th-14th Centuries, *Central Asiatic Journal* 32, 1988, s. 266-271.

¹² S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Los Angeles-Londres 1971, s. 218; G. L. Tafel-G. M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der republik Venedig*, III, Vienne 1857, s. 200; F. Évangélatou-Notara, Πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις στῆ Θράκη τὸ θέρους τοῦ 1247, *Byzantinische Forschungen* 14, 1989, s. 189-197; Cantacuzenus, I, s. 18, 35.

etkili olan bir Kuman varlığına rastlanmamıştır. 1118 yılına doğru Gürcistan kralı II. David Ağmeneşenebeli (1089-1125), Selçuklu boyunduruğundan kurtulma çabaları çerçevesinde anlaşmayla sabit olan haracı vermeyi kestikten sonra Kumanların yardımına başvurdu. II. David Ağmeneşenebeli'nin Kumanlarla ittifakı, yapılan bir evlilikle tasdik edildi: II. David, Ağmeneşenebeli Kuman lideri Etrek'in kızıyla evlendi. Bu yüzden sayıları yaklaşık 200.000'i bulan bir Kuman topluluğunun Gürcistan topraklarına göç ettikleri ve bunun büyük bir bölümünün Hristiyanlaşmış oldukları anlaşılmaktadır. Kumanların verdiği destek sayesinde II. David, Selçuklulara karşı son derece başarılı sonuçlar almıştır.¹³

Gürcü ordusundaki Kuman varlığı, II. David'in ölümünden sonra da devam etmiştir. Kumanlardan birçok kimse, devlet idaresinde ve orduda yüksek mevkiler elde etmişlerdir. Nitekim Thamar'ın tahta çıktığı 1184 tarihinde, Kuman kökenli iki güçlü şahıs, devletin maliyesini idare eden Kutlu Arslan ve komutan General Kumbasar sarayda görev yapıyorlardı.¹⁴ Thamar, bu şahıslardan sonuncusunu görevinden almak zorunda kalmıştı. Bununla birlikte Thamar'ın hükümdarlığı döneminde Kuman kökenli yeni grupların Gürcistan'a geldikleri fark edilmiştir. Eldeki mevcut veriler Thamar'ın ilk eşi, Suzdal büyük prensi Andrey'in oğlu, Rus Giorgi Bogolyubski'nin Kuman kökenli bir büyük annesinin olduğunu ve evlenmeden kısa bir süre önce bu şahsın Kumanların yanına giderek aralarına yerleştiğini göstermektedir.¹⁵ 1229 yılında Gürcü ordusunda 20.000 Kuman bulunuyordu.¹⁶

Gürcistan Kumanları işgal ettikleri yüksek mevkiler sayesinde, doğal olarak Gürcü toplumu üzerinde etkili olmuşlardır. Bu durumun sonuçlarından biri Türkçe isimlerin yayılmasıdır. Kumanların Hristiyanlığı kabul ettikten sonra da bu isimleri taşımaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Zira düşmanları Selçukluların taşıdığı İslami nitelikli isimlerden farklı olan bu isimlerin, paganların geçmişini yansıttığını söylemek mümkündür. Bu isim ve unvanlardan bazılarının,¹⁷ farklı alanlarda Gürcistan'ın etki sahasına girmiş olan Trabzon İmparatorluğu'na yayılmış olmasını doğal karşılamak gerekmektedir.

¹³ Bosworth, *The Cambridge History of Iran*, V, s. 123; Golden, *Cumanica I*, s. 55, 57-59, 63; Golden, *Nomads and their Sedentary Neighbors*, s. 68, 72.

¹⁴ Golden, *Cumanica I* s. 79-80, 82-83; Golden, *Nomads and their Sedentary Neighbors*, s. 73.

¹⁵ W. E. D. Allen, *A History of Georgian People*, Londres 1932, s. 104; bkz. Golden, *Cumanica I*, s. 82-83.

¹⁶ Boyle, *The Cambridge History of Iran*, V, s. 332.

¹⁷ Sonradan kadın ismi olarak kullanılmaya başlanan khatun unvanı için bkz. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, s. 343-344. Ek bibliyografya: P. B. Golden, *The Qıpçaqs of Medieval Eurasia: An Example of Stateless Adaptation in Steppes*, *Rulers from the Steppe, State Formation on the Eurasian Periphery*, ed. G. Seaman-D. Marks, Los Angeles 1991, s. 132-157